

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

»En hvislen i bækken« – det danske sprogs kentaurer

Gregersen, Sune

Published in:
Mål og Mæle

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gregersen, S. (2014). »En hvislen i bækken« – det danske sprogs kentaurer. *Mål og Mæle*, 36(3), 5-8.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

»En hvislen i bækken«

– det danske sprogs kentaurer

Af Sune Gregersen

Der findes visse sider af sproget som ikke skænkes megen opmærksomhed når vi lærer stavning og grammatik i skolen, og som ikke fylder meget i ordbøgerne. Oftest er dette ikke noget problem, for vi kan jo sagtens høre om noget lyder rigtigt eller forkert – men det kan skabe forvirring når mennesker med et andet modersmål skal lære sproget, eller når den elektroniske stavekontrol pludselig insisterer på at et ord som man ellers synes lyder helt naturligt, ikke eksisterer. Et sådant fænomen er de danske verbalsubstantiver på *-en*, også kaldet *kentaursubstantiver* eller bare *kentaurer*, som *rislen*, *hvislen*, *venten*, *råben* og *filosoferen*.

Kentaurernes brug og betydning

Navnet skyldes at denne sproglige størrelse ligesom den græske mytologiske kentaur, der jo er halvt mand og halvt hest, er en mellemting mellem to forskellige »skabninger«, nemlig et substantiv og et verbum. På den ene side opfører kentaurerne sig som substantiver, idet de kan være kerneled i nominalsyntagmer og dermed fx være subjekt i en sætning og have pronomielle og adjektiviske adled stående foran:

Hans evindelige råben og skrigen er efterhånden blevet irriterende.

På den anden side opfører de sig som verber, idet man kan placere objekter og visse adverbier umiddelbart efter dem:

Det er helt uhørt med denne hamstring smør.

Er I ikke snart færdige med den løben rundt?

Dette går ikke ved andre typer af verbalsubstantiver – det ville hedde *denne hamstring af smør*, ikke **denne hamstring smør* – og kentaurerne indtager dermed en særlig plads i den danske grammatik. De er substantiviske »til venstre« og verbale »til højre«. I visse tilfælde kan en kentaur dog godt tilknyttes et substantivisk led med af ligesom andre verbalsubstantiver, fx *henstillen af cykler*. Et andet særtræk ved kentaurerne er at de ikke bøjes på samme måde som de fleste andre substantiver. En ting er at de ikke kan stå i flertal – man kan ikke tale om flere **stikken*, flere **løben* (eller **stikkener*, **løbener*) – men det er ikke så underligt. Idet kentaurerne betegner et udstrakt eller gentaget verbalindhold, kan de ligesom de fleste andre abstrakte substantiver ikke tælles. Derimod kan man sagtens tale om flere *løb* og flere *stik*, for denne type verbalsubstantiver betegner enkeltforekomster af den pågældende handling.

Mærkeligere er det til gengæld at kentaurerne ikke kan have den almindelige bestemthedsendelse *-en*, for her ser der ikke umiddelbart ud til at være nogen betydningsmæssige begrænsninger. Vi kan sagtens forestille os en specifik *stikken* eller *løben rundt* selv om vi ikke kan sige **stikkenen* eller **løbenen* rundt, men så må vi benytte os af foranstillede artikler eller pronominer: *den(ne) irriterende stikken, hans løben rundt*. Man kunne få den tanke at den manglende bestemthedsendelse skyldes kentaurernes form, altså det at de allerede ender på tryksvagt *-en*, men dette kan i hvert fald ikke være hele forklaringen. De substantiver på *-en* som ikke er kentaurer, kan nemlig uden videre sættes i bestemt form: *aftenen, helgenen, hilsenen, tordenen*. Sprogforskeren Kristen Møller har i en afhandling fra 1945 foreslået at forholdet har at gøre med kentaurernes brug i talesproget. Fordi de ofte har en affektiv bibetydning, dvs. angiver at den talende forholder sig subjektivt eller følelsesmæssigt til den pågældende handling, foretrækker man at henvise med demonstrative pronominer. Dette er et almindeligt talesprogstræk, fx også ved verbalsubstantiverne på *-eri*, som ofte har en lignende bibetydning: *det råberi, det skrigeri*. Efter denne forklaring mangler kentaurerne altså den almindelige bestemthedsform fordi sprogbrugerne kun har haft begrænset behov for den, men det kan ikke udelukkes at deres evne til at tage direkte objekter og efterstille-

de adverbier, deres *verbale rektion*, også kan have spillet en rolle – måske har denne så at sige blokeret for at der kunne blive plads til bestemthedsendelsen.

Kentaursubstantiverne har dog ikke altid en affektiv bibetydning, og de er ikke begrænset til talesproget. Nogle kentaursubstantiver er blevet leksikaliseret og indgår dermed som en fast del af ordforrådet uden at angive et udstrakt eller gentaget handlingsforløb, fx *viden, opvågnen, optræden*. Det sidste af disse kan endda sættes i flertal, *optrædener*, måske tilmed i bestemt form, *optrædenen* – men dette kan som bekendt ikke lade sig gøre med **videnen, *videner*.

Hvor kommer kentaurerne fra?

Bevæger man sig et stykke tilbage i sproghistorien, vil man opdage at endelsen *-en* tidligere har været i konkurrence med endelserne *-else* og *-(n)ing* som en generel måde at danne substantiver af verber. I håndskrifter fra det 12. og 13. århundrede kan man derfor både finde eksempler som *ransakæn* 'ransagning', *følæn* 'følelse' og *skialuæn* 'skælven'. Endelsen, som altså på disse håndskrifers tid blev stavet *-æn*, har været i sproget siden forhistorisk tid, og blev tidligere også brugt i de forskellige dialekter i Norge og Sverige. I løbet af middelalderen går endelsen dog af brug i Sverige til fordel for *-ande*, en endelse som også findes i bl.a. fynske og sønderjyske dialekter og i rigsdansk i udtrykkene *uden*

nogens vidende og mod bedre vidende. I norske og nogle vestsvenske dialekter er det derimod endelsen *-ing* der er blevet den almindelige. Hvis man på dansk i dag kan høre *en brummen*, hedder det på moderne svensk *ett brummande* og på norsk *en brumming*. Der findes dog enkelte danske låneord i norsk som er kentaureer, fx *viten*, som på svensk hedder *kunskap* eller *vetande*.

Det er muligt at brugen af *-en* i dansk i den sene middelalder blev styrket af den tætte kontakt til nedertysk, der ligesom højtysk og hollandsk kan bruge infinitiven på *-en* som verbalsubstantiv. I moderne tysk skriftsprog skelnes der formelt mellem infinitiven og det afledte substantiv ved at det sidste skal skrives med stort begyndelsesbogstav – *suchen* »at søge«, *das Suchen* »søgning, søgen«. Det er måske også i løbet af denne periode at betydningsnuancerne 'vedvarende handling' eller 'gentaget handling', med sprogvidenskabelige termer *durativ* og *iterativ*, bliver almindelige for kentaursubstantiverne. I Leonora Christinas *Jammers Minde*, nedskrevet i sidste halvdel af det 17. århundrede, kan man finde gode eksempler på disse betydningsnuancer:

*Der war en løben oppe oc neder.
Der Dørene ware lucte, saa gick der
en Pusten oc Blæsen an.*

I *Grammatik over det Danske Sprog* foreslår Erik Hansen og Lars Heltoft at det er på grund af denne durative eller iterative betydning at kentaure-

Gengivelse af metope fra Parthenons sydfløj med scene fra kampen mellem kentaureerne og lapitherne. Efter William Smith: *A History of Greece* (New York, 1875).

rerne har en tendens til at have en affektiv – og ofte også lidt negativ – bibetydning: »Noget der trækker ud eller gentager sig, fremkalder tit irritation« (*Grammatik over det Danske Sprog* § 34.4). Mange af de almindeligste kentaursubstantiver, som *råben*, *mumlen*, *venten*, *kimen*, *gøen*, er nok lettere at forestille sig anvendt sammen med adjektivet *træls* end med fx *rar* eller *behagelig*. Eksemplet *pusten* og *blæsen* viser desuden en anden tendens for kentaureerne, nemlig at de ofte optræder i par. Man kan tale om *gøren* og *laden*, *råben* og *skrigen*, *hvisken* og *tisken* og *skalten* og *valten*. Det sidste udtryk er dannet til *skalte* og *valte*, to verber som vist aldrig anvendes alene. De er indlånt fra tysk, hvor *schalten* und *walten* oprindeligt betyder »herske og regere«. Efter en rent logisk betragtning er disse toleddede kentaursubstantiver

tioner altså dobbeltkonfekt, pleonasmer, et fænomen som er ganske udbredt i talesproget, jf. udtryk som *tit og ofte, alle og enhver, evig og altid*. Man kan læse mere om sådanne »forstærkerordpar« i *Mål og Mæle* 21. årgang nr. 4.

Opfatten og opvågningen

På den anden side er visse kentaure udpræget skriftsproglige og kan have en noget højtidelig eller formel klang, som fx det allerede nævnte *henstillen af cykler*. Denne kentaur ses dog ofte erstattet af *henstilling af cykler* på skilte, måske fordi sprogbrugerne her er mere vant til endelsen (*n*)ing: *parkering, rygning forbudt* osv. I andre typer skriftsprog, fx i skønlitteraturen, kan man også støde på kentaursubstantiver, ofte uden den i talesproget almindelige affektive bibetydning. En af St. St. Blichers mest kendte noveller hedder »Sildig Opvaagenen« med en af de leksikaliserede kentaure nævnt ovenfor. Søren Kierkegaard udgav en afhandling med titlen *Frygt og Bæven*, og for nu at blive ved filosofien kan den tyske filosof Martin Heideggers hovedværk *Sein und Zeit* fra 1927 dårligt hedde andet på dansk end *Væren og tid*. Den danske oversætter Christian Rud Gravgaard bruger desuden kentaurene *tilstedeværen* og *opfatten* for Heideggers begreber *Dasein* og *Vernehmen*. Også i den nyere litteratur finder vi en lidt mere højtidelig eller lyrisk brug af kentaursubstantiver, fx Søren Ulrik Thomsens digtsamling *Det skabtes vaklen* fra 1996 eller fra

Marianne Larsens *En skønne dag* fra 1989: »Hun skelner regnskovens karakteristiske kalden blandt kontorrernes og byens øvrige kaldetoner«. Men det mest kendte eksempel er nok denne artikels overskrift, som er lånt fra Otto Franckers og Sejr Volmer-Sørensens »Dansevise«, sunget af Grethe og Jørgen Ingmann i 1963: »En rislen i bækken, en hvislen i hækken / der si'r, at det ikke mer' er nat«.

Kludder i stavekontrollen

Når mange kentaursubstantiver ikke medtages i ordbøgerne, har det nok at gøre med deres produktivitet; der kan hele tiden dannes nye, fx af låneord, og på internettet kan man således finde eksempler som »en tilfældig browsen rundt« og »din evige copy/pasten«. Ligesom verbernes participiumsformer på *-et* og *-ende* (*løbet, løbende*) er kentaurene regelmæssige afledninger, som ikke behøver selvstændige ordbogsartikler, men i modsætning til participierne regner den grammatiske tradition ikke kentaurformerne med blandt verbets bøjningsformer, og derfor genkender den elektroniske stavekontrol kun de kentaurformer der er medtaget i den ordbog den er baseret på. Ikke desto mindre er kentaursubstantiverne en levende og gangbar kategori i det danske sprog, og læseren kan altså trygt ignorere computeren hvis den sætter røde streger under *rislen, råben* og *filosoferen*.

Sune Gregersen
stud.mag. i lingvistik på Københavns
Universitet